

2022-yil. 5-son.

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

Elektron jurnal

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Я ПРЕПОДАВАНИЕ
ЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Электронный журнал

LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING | SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PUBLIC EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Electronic journal

ISSN 2010-5584

«Til va adabiyot ta'limi» «Преподавание языка и литературы» «Language and literature teaching»

ilmiy-metodik jurnal / научно-методический журнал

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Tahrir hay'ati:

Baxtiyor Saidov
Dilshod Kenjayev
Nizomiddin Mahmudov
Nargiza Rahmonqulova
Yorqinjon Odilov
Nasirullo Mirkurbanov
Jabbor Eshonqulov
Valijon Qodirov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosiroy
Tolib Enazarov
To'liqin Saydaliyev
Ravshan Jomonov
Zulxumor Mirzayeva
Qozoqboy Yo'ldoshev
Tajixon Sabitova
Nilufar Namozova
Qayum Baymirov
Lutfullo Jo'rayev (bosh muharrir
o'rinbosari)
Alijon Safarov (elektron nashr uchun)
Sayyora Halimova (elektron nashr uchun)

Muharrirlar:

Nilufar Namozova
Nigora Uralova
Emma Torosyan
Nargis Bobodjanova

Sahifalovchilar:

Akmal FARMONOV
Gulnoza VALIYEVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45, (71) 233-03-67.
e-mail: til_adabiyot@umail.uz
veb-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

M U N D A R I J A

DOLZARB MAVZU

Abdurahim Nasirov. Lotin yozuvi xususiyatlari 2

TADQIQOT

Dildora Axmedova. Semalarning semantik maydondagi o'rniga ko'ra
tiplarini semantik kengaytmada ifodalash 9

Dilafruz Raxmatova. Til o'rganishning foydasi 12

Nasim Ochilov. "Zulfizar" dostonining variantlari va genezisi 15

Shohsanam Bobojonova. "Axloq" kategoriyasining milliy til xarakterida
aks etishi 18

Xamza Xaitov, Gulmira Azimova. O'zbek nasrida "afandi" obrazining
badiiy talqinlari 20

Mohira Sadullayeva. Luqmon Bo'rixonning "quyosh hali botmagan"
qissasida badiiy mahorati 21

S.Abdullayeva. Chet tilini o'qitishda kursantlar ijodiy qobiliyati
rivojlanishini ekspremental tadqiqi 25

Dilnoza Sulaymanova. S.T.Koldrij she'riyatida sharq she'riyati
an'analari in'ikosi 27

Iroda Asatjanova. Oydin Hojiyeva she'rlarida kuz tasviri va xarakter
ruhiyati 29

Dilnavoz Yusupova. Alisher Navoiyning "firoq" radifli g'azallari
xususida 31

Diyora Abduljalilova. Alisher Navoiy va Yahyobey Toshlijali:
Ilk dostonlarining qiyosi 33

Umedullo Mahmudov. Munshoatlarning adabiy janr sifatida vujudga
kelish tarixi va tasnifi 39

Tozagul Dusanova. Turkiy adabiyotda nasr va nazm uyg'unligi
an'analari 42

Akmal Abdullayev. Toshkent viloyati joy nomlarida folklor unsurlari 44

O'lmas Saidov. O'zbek tili ish yuritish terminlarini korpus lingvistikasida
semantik tglash masalasi 48

Munira Ramazonova. Tasviriy san'at orqali o'smirlarda ma'naviy-axloqiy
fazilatlarni rivojlantirish 51

*O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya
komissiyasining Filologiya bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini
chop etish tavsifiya etilgan ilmiy nashrdir.*

dunyosi bilan bog'liq ekanligini talqin etishadi va nasriy matnlar she'riy matn bilan xulosalanadi. Hukmdorlarni adolatga yo'llash, odillarni ta'rif-tavsif etish va zolimlarni qoralash "Guliston"ning muhim g'oyaviy motivi bo'lib, shu g'oyani badiiy mujassamlashtiruvchi ko'pgina hikoya va tamsillar keltiriladi, maqol va hikmatlar beriladi va nasriy matnlar nazmiy matnlar bilan uyg'unlikda keltiriladi:

*“Zulm qilsa malik raiyatga,
Lojaram mamlakat xarob o‘lur...”*

Turkiy adabiyotda nasr va nazm uyg'unligi an'analari Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub", "Vaqfiya", "Munshaot", "Majolis un-nafois" asarlari va Xojaning "Miftoh ul-adl" va "Gulzor" asarlarida yanada rivojlandi.

Xojaning “Miftoh ul-adl” asarida ijtimoiy-siyosiy, axloqiy-ta’limiy masalalarga bag’ishlangan ma’lumotlar ko’p hollarda hadis yoki Qur’on oyatlaridan keltiriladi va ularni izohlash maqsadida adib axloqiy-didaktik mazmundagi hikoyatlar keltirib, o’zining she’riy xulosasi bilan yakunlaydi. Qur’on va hadislarga tayanilganligi bilan bu asar Kaykovusning “Qobusnoma”, Sa’diyning “Guliston”, Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarlariga hamohangdir. Xoja asar boblarida insoniyat ma’naviy taraqqiyotida barcha davrlar uchun muhim ahamiyatga ega bo’lgan muammolarni izohlab berishga harakat qilgan. Jumladan, “Miftoh ul-adl”dan o’rin olgan “Bir soatlik adolatning qimmati” haqidagi hikoyat tasavvufiy mazmunga egadir. “Bir podshoh hajga bormoqchi bo’libdi. Ammo donishmand vaziri e’tiroz bildirib: “Siz hajga borsangiz, el-yurt boshteq bo’lib, beboshliklar yuzaga kelishi mumkin” – deb podshohni yigirma marta

hajga borgan kishining bir haj savobini sotib olishga undaydi. Hoji esa buning uchun podshohning bir soatlik adolatining savobini berishini soʻraydi. Podshoh: “Bir soat adl qilgʻonning savobi ne boʻlur?” – deganda U: “Bir soat adl qilgʻonning savobi odamlar va farishtalarning va hurlarning ibodatidan ortuq turur”, - deb javob beradi.

Xojaning xulosasiga ko'ra, bir soatlik adolatning bahosi juda yuksakdir. Islom dini va tasavvuf inson manfaatlarini himoya qiladi. Podshoh bir soatlik adli bilan qancha miskinlarga adolat va shafqat qilishi, begunohlarni himoya qilib zolimlarni jazolashi mumkin.

Xulosa. Shoirning “Gulzor” asari ham mazmun va ko‘tarilgan muammolarning dolzarbligi bilan “Miftoh ul-adl”ga o‘xshab ketadi. Xojaning bu ikki asari nasr va nazm yo‘lida yozilgan. Nasriy matnlar she‘riy parchalar bilan ziynatlangan va Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asari bilan g‘oyaviy jihatdan mushtarakdir.

“Ildizi Qur’on o’yatleri va Hadislarga borib bog’lanuvchi Navoiy hikmatlarining ma’lum bir qismi adabiy ta’sir natijasida shakllangan. Alisher Navoiygacha yaratilgan pandnomalarning “Mahbub ul-qulub”ga ta’siri xususi-da fikr yuritar ekanmiz, avvalo, forsiy va turkiy tillarda dunyoga kelgan o’nlab adab durdonalaridagi g’oyaviy hamohanglikning asosida ham islom madaniyati turqanligini qayd etishimiz joiz” [4.47-b].

Bu anʼanalar keyinchalik ham davom etdi. Gulxaniyning “Zarbulmasal”, Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarlari ham aynan shunday nasr va nazm omixtaligida yaratilgan asarlar sirasi-ga kiradi.

Adabiyotlar:

1. Носирулдин Рабғузӣ “Қисаси Рабғузӣ”. “Ёзувчи” нашриёти. 1991. 2 - китоб.
2. Сайфи Саройи “Гулистони бит-туркий”. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти 1986.
3. M.Fuat Ko'prulu. Turk edebiyati tarihi. Ankara 2003. s-374.
4. Ш.Ҳайитов Алишер Навоийнинг кўнгил гулшани. Бухоро. 2000. 47-б.

Akmal ABDULLAYEV.

*Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti
O'zbek tilshunosligi kafedrası tayanch doktoranti*

TOSHKENT VILOYATI JOY NOMLARIDA FOLKLOR UNSURLARI

Annotatsiya. Maqolada joy nomlarining shakllanish jarayonlari, kelib chiqishi va genezisi ularning folklor unsurlari bilan ham bogʻliq ekanligi haqidagi fikr-mulohazalar bayon etilgan boʻlib, ushbu bogʻliqlik Toshkent viloyati joy nomlari misolida koʻrsatib berilgan.

Kalit soʻzlar: joy nomlari, lingvoma-daniy manzara, folklor, Boʻstonliq, Gʻazalkent, Iskandar, sak, Parkent, Sanganak, Changi.

Annotation. The article discusses the fact that the processes of formation, origin and genesis of place names are related to their elements of folklore, and this connection is illustrated by the example of place names in Tashkent region.

Keywords: place names, linguoculturalurological picture, folklore, Bostanlyk, Gazalkent, Iskandar, sak, Parkent, Sanganak, Changi.

Аннотация. В статье рассматривается тот факт, что процессы формирования, происхождения и генезиса топонимов связаны с их элементами фольклора, и эта связь иллюстрируется на примере топонимов Ташкентской области.

Ключевые слова: топонимия, лингвокультурологическая картина, фольклор, Бостанлык, Газалкент, Искандар, сак, Паркент, Санганак, Чанги.

Tilshunoslikning onomastik ko'lamining asosiy o'rganish va tadqiq qilish ob'ekti sanalmish atoqli otlar (shu jumladan, joy nomlari ham – ta'kid bizniki, A.A.) biror obyektning boshqasidan ajratishdan tashqari, milliy mentallik, etnomadaniy, etnosotsiologik, kognitiv, kreativ, akkumulyativ, aksiologik, estetik, emotiv vazifalarni bajarishini nazardan soqit qilib bo'lmaydi. [1: 75.] Shu jihatdan qaraganda, aytishimiz mumkinki, Toshkent viloyati toponimiyasi ham o'z semantik key-sida bu yerda asrlar davomida yashab kelgan va hozir ham yashab kelayotgan xalqning lingvomadaniy man-zarasini aks ettiradi.

Tadqiqot ishimizning asosiy obyektlaridan biri sanalgan Bo'stonliq va Parkent tumanlaridagi bir qancha joy nomlari lingvomadaniy jihatdan tadqiq etilganida mazkur joy nomlarida folklor unsurlari mavjud ekanligi namoyon bo'ldi. Zero, "Lingvokulturologiya ko'proq afsona, rivoyat, marosim, rasm-rusum, odatlar, madaniy ramzlarni va boshqalarni o'rganadi. Bu tushunchalar madaniyatga tegishli bo'lib, ular turmush, rasm-rusumlar ko'rinishlarida hamda tilda mustahkamlanadi"[2: 112].

Jumladan, "Bo'stonliq" nomining kelib chiqish etimologiyasi mahalliy xalq naql va rivoyatlarida shunday ifodalanadi: **bo'stonliq** so'zi o'zbek tilida go'zal maskanlarga boy joy ma'nosini bildirsa-da (bo'stonga to'la – bo'ston+liq) qozoqcha, to'g'rirog'i esa, qoraqalpoqcha transkripsiyada **бостандық – ozodlik** ma'nosini berar ekan. Bu haqda to'qilgan rivoyatlarga ko'ra janglardan birida qoraqalpoq askarlaridan katta bir guruhi asirlikka tushib qoladi. Oradan ancha vaqt o'tadi, bu davr ichida asirlar ko'pgina xo'rlik va mashaqqatlarni boshlaridan kechirganlaridan keyin, hamyurtlari ularni asirlikdan qutqaradilar va shu paytda asirlar quvonganlaridan "ozodlik!" – bostandiqqa erishdik! deb qichqirishgan va shundan so'ng, bu baxtga erishgan joylarining erkini qo'riqlab, shu yerda yashab qolishgan ekan.

Tuman ma'muriy markazi hisoblangan G'azalkent shaharchasining xalq tilida ba'zan "G'azabkent" shaklida ham ifodalanishi haqida quyidagi naql yuradi: tumanning hozirgi markazi o'rnida qadimda yashagan aholini himoya qiluvchilar bu ishga qattiq kirishib, g'animga nisbatan kuchlari kamroq bo'lgani uchun taxminan hozirgi 20-sonli maktab, 6-sonli maktab-internat o'rnida shovullab o'sib yotgan qamishzor tarafga ataylab chekinganlar. Ustunlikka erishdik, himoyachilar qochyapti, deb o'ylagan bosqinchilar ularning orqasidan quvib, bu joylarga kirishganida, himoyachilar o'zlariga ma'lum bo'lgan so'qmoqlardan chekinishgan va qamishzorga o't qo'yib yuborishgan. Ham lovillab yonib turgan olov, ham tashqaridan qaraganda ko'rinmaydigan botqoqlik (u g'azalkentliklar yuzlab yillar mobaynida bu joylarda sholikorlik bilan shug'ullanganliklari natijasida hosil bo'lgandi) bosqinchilarning halokatlarini tezlashtirgan. Shuning uchun ulardan omon qolganlari o'z yurtlariga amallab yetib olishsa, bu taraflarga yurish qilmoqchi

bo'lganlarni shaharliklarning g'azablari qattiq ekanliklarini aytib ogohlantirganlar [3: 7].

Bizgacha yetib kelgan, biroq ilmiy jihatdan to'liq tasdig'ini topmagan, xalq folklori namunalarida ham saqlanib kelgan ma'lumotlarga qaraganda, taxminan miloddan avvalgi 326-325 yillarda Bo'stonliq hududiga yunon askarlari bostirib kirguniga qadar bu yerda (keyinchalik xaritalarda "Karvonsaroy" deb ko'rsatilgan) *Shohjuvor* (u hozirgi *Pskom* qishlog'ining o'rnida bo'lgan), *Lanket* (u *Tepar* qishlog'ining tepasida joylashgan), keyinchalik tarixchilar *Xarjankent* deb nomlashgan *Chimboyliq*, *Xo'jakent*, *Ardlanket*, hozirgi *Iskandar* qo'rg'oni o'rnida aholi yashaydigan maskanlar mavjud bo'lgan. Tumanning tog'li hududlarida *Sijjak*, *Nanay*, *Xumson* hamda yuqorida aytilgan shahar va qishloqlarda hayot "qaynagan"[3: 112].

Makedonskiy qo'shinlarining tuman hududida bo'lganligining dalili sifatida Chotqol daryosi vohasidagi qishloqlardan birining "Aflotun" deb atalishini misol qilib keltirishadi. Xalq og'zaki ijodidan olingan rivoyatga ko'ra, go'yo bu yerga kelishlarida o'zlari bilan podshosi Aleksandrning ustozlari Aflotunni ham hamroh qilib olib kelishgan va uning sharafiga ushbu joyga nomini berishgan ekan.

Iskandar qishlog'ining bunday nomlanishini esa mahalliy keksalar quyidagicha izohlaydilar: fotihning askarlari uncha katta bo'lmagan bu qishloqni uzoq vaqt bosib olisholmaydi, bundan xabar topgan Iskandar (bu paytda u qo'shinning asosiy qismi bilan bo'lajak Toshkent o'rnida bo'lgan aholi punkti atrofidagi joylarni fath etayotgan bo'lgan) bu yerga yollanma askarlari bilan yetib keladi va og'ir janglardan keyin qishloq himoyachilari taslim bo'lishadi. Ularni dorga osish uchun olib ketishayotganida asirlar orasidan 11-12 yoshlar atrofidagi bola shohga murojaat qilib, o'ziga suv berishni so'raydi. Iskandarning buyrug'i bilan bolaning iltimosi qondiriladi. Bola keyin boshqa asirlarga ham suv berishlarini so'raydi. Bu iltimos ham bajo keltiriladi. SHunda bolaning yana nimadir demoqchi bo'layotganini ko'rgan shoh:

- Tag'in nimani so'ramoqchisan? – deganida u:

- Shohim, siz bizga suv berdingiz. Ya'ni biz mehmon, siz esa mezbun bo'ldingiz. Mehmonlarini o'ldirish, qaysi millatning odatlari-yu qonunlariga to'g'ri keladi? Endi bizni o'ldirib yuborsangiz, dunyo ahli bu shoh mehmonlarini qatl ettirib, insoniylik sha'niga dog' tushiribdi, deb aytmaydimi? Bu sizdek jahongirga yarashmaydigan ishku! – debdi.

SHunda shoh bolani quchoqlab, uni va qolgan asirlarni ham ozod qilgan va mushtdek bolasi shu darajada aqlli bo'lgan bu yurti yengib bo'lmaydi deb, qo'shinlarini orqaga qaytargan ekan [3: 39].

Bo'stonliqliklar va parkentliklar o'zlarini sak (saqa) larning avlodlarimiz, deb hisoblaydilar. Kishilik hayoti dastavval tog'li hududlarda paydo bo'lganligi tarix va arxeologiya manbalaridan ma'lum. Ov birinchi kasblar-

idan bo'lgan bobokalonlarimiz ovda o'zlarining vafodor hamrohlari va yordamchilari, turargohlarida esa butun qabilalarining qo'riqchilari bo'lgan itlarga nihoyatda ixlos qo'yganlar, bu jonivorlar ularning sanami darajasiga ko'tarilgan. Bu e'tiqod-u ixlos shu darajagacha yetganki, ular o'zlarini shu jonivorning ixlosmandlari deb atay boshlaganlar. Vaqtlar o'tishi bilan "ixlosmandlari" so'zi tushib qolib qabila yoki qabilalar uyushmasi saklar deb atalib ketgan [3: 23].

Saklarning o'z yozuvlari bo'lgani haqida keyingi yillarda ilmiy nashrlarda maqolalar va boshqa materiallar chop etilmoqda, jumladan, ularning bir qismida saklar tilida va alifbosida yozilgan moddiy-madaniy yodgorliklarning namunalari Qozog'iston Respublikasining sobiq poytaxti yonidagi Issiq degan joydan topilgani, ular Olma-ota muzeyida saqlanayotgani, bular sak tilida yozuvlar bitilgan kumush idishlar ekanligi haqida xabar qilingan [4: 23].

Har yili Ramazon oyi boshlanmasidan bir oy burun bu hududlarda shak marosimi o'tkaziladi. Ya'ni uyida kimdir vafot etgan oila musulmonlarning muqaddas oyi boshlanishidan oldin besh-oltita odam chaqirib, "Qur'on" tilovat qildirib, shak o'qitadi. Boshqacha qilib aytganda, qachonlardir o'zlarining ozodlig-u tinchliklari uchun jonlarini qurbon qilgan askarlar – sak (saqa)lar yoki shaklarning ruhini shod qilib, ularni eslab qo'yadi. Shunisi e'tiborliki, bunday marosimni o'tkazish boshqa viloyatlarda va, hatto, Toshkent viloyatining boshqa tumamlarida ham yo'q.

Miloddan oldingi III-I asrlar oralig'ida saklarda ham tabaqalanish ro'y bergan. Ularning zodagonlari **dahlar** deb atala boshlangan. Bora-bora ular orasidan yana bir qabilalar guruhi – **parmlar** ajralib chiqqan. Otabobolaridan jangarilik, qat'iylik, harbiy ilm va mahoratni meros qilib olgan parmlar miloddan avvalgi 238 yili jang-u jadallar bilan Yaqin Sharq tomonlarga borib qolganlar va sobiq Midiya, Lidiya hamda Mesopotamiya, Assiriya davlatlarining bir qismini egallab, o'zlarining davlatlarini tuzganlar [5: 61-63]. Parfiya deb atalgan bu siyosiy birlik bir necha asrlar mobaynida tarix sahnasida kuchli davlatlardan biri bo'lib turgan. Miloddan avvalgi I asrning o'rtalaridan Mesopotamiyadan Hindistongacha bo'lgan hududlarni o'ziga bo'ysundirgan. Yangi davlatda kurash asosiy sport turi hisoblangan. Bu bejiz emas. Zero, parmlar, yuqorida aytilganidek, aslida saklar bo'lishgan va, tabiiyki, ularda hatto, qizlar ham kurash bilan juda yoshligidan shug'ullanganlar. Yunon tarixchisi Klavdiy Elian (II–III asr) saklarda bir odat borligini, unga ko'ra uylanishni istagan kishi qiz bilan yer ostidagi binoda qolib bellashishi lozimligi, agar qizni yengolmasa, u qizning asiri bo'lib qolishi haqida ma'lumot beradi [6: 321]. Sak ayollari erkaklar bilan bir qatorda janglarda ishtirok etishgan. Ular yovni aldash uchun yolg'ondan qochishga, xuddi erkaklardek ot ustida chopib keta turib orqalariga o'girilib kamondan o'q otishga mohir bo'lishgan [5: 61-63]. Bo'stonliqliklar va parkentliklar o'zlarining tarixiy ildizlarini ana shu parmlarga borib taqaladi,

deb biladilar. Bo'stonliqning tog'li hududidagi Polvonak qishlog'ining atamasining zamirida Parfiyaga, parmlarga ishora yotibdi, deb bilishadi. Chunonchi, hozir yoshlari 70 – 80 larni qoralab qolgan avlod vakillari o'zlarining bolalik paytlarida bu hududlarda to'ylar, ayniqsa, sunnat to'ylari belbog'li kurash-polvonsiz o'tmaganligini yaxshi eslashadi. Bu bellashuvlarda maxsus tayyorgarlik ko'rgan odamlar emas, to'yda qatnashayotgan hamma – yosh-u qari ishtirok etavergan. Gap g'alaba qozonib, qandaydir sovrin olishda emas, bu musobaqada qatnashib, yurtning an'analari barhayot ekanligini ko'rsatish, elga uning yukini ko'tarishga qodir odamlar bor, ularning ortidan esa munosib avlod o'sib kelayotganini namoyish etish bo'lgan. Sak-massaget xalq poeziyasi va tarixiy eposida bosqinchi dushmanlarga qarshi olib borilgan mardonavor kurash voqealari hamda yurt daxlsizligi uchun bo'lgan janglarda alohida jasorat ko'rsatgan bahodirlarning mislsiz qahramonliklari aniq faktlar va hayotiy lavhalar bilan tasvirlagan [7: 17].

Rus tarixchisi, sharqshunos olim V. Bartold Shoshda Istaxriy (arab muarrixi) 27 ta, Maqdisiy (arab geografi) 34 ta shahar mavjudligini yozgan, deb ko'rsatadi (bu shaharlarning uchdan bir qismi esa aynan, Bo'stonliq hududiga to'g'ri kelgan): "*Bosh yo'ldan sharq tomonga Janubkentdan ikki farsax narida Farnkent; o'sha joydan bir kunlik yo'l masofasida G'azak (k dan keyin yumshatish belgisi qo'yish kerak) bor*" [8: 175]. Bu tumanning hozirgi markazi G'azalkent shahrining dastlabki nomlaridan biri. Aslida atama etimologiyasi asosida Farah so'zi yotadi. U arabcha rohat-farog'at ma'nosini bildiradi. Zero, uzoq yo'ldan yozda charchab va chanqab kelayotgan odamlar hamda karvon bilan kelayotgan yo'lovchilarga muzdek suvi bor, qirg'oqlari salqin daryo, haqiqatan ham, jannatning rohati bo'lib tuyulganidan uni ana shu ma'noda ham farah deb atab yuborishgan bo'lsa ajabmas, shahar esa shu nomli daryoning bo'yida joylashgan (bu yerda Chirchiq daryosi nazarda tutilmoqda. Bu daryoning qadimgi nomlaridan biri **Farak** bo'lgan bo'lsa kerak, degan taxminlar bor. Bu so'z etimologiyasi **Parnak** degan atamadan kelib chiqqan, ya'ni qadimgi **parn** va **ak** qismlardan iborat. Ya'ni, "*parmlar yurtidan oqib kelayotgan suv*" degan ma'noni anglatar ekan) va bu nom bilan atalib ketganida ajablanarli jihat yo'q, deydi mahalliy ziyolilar. Gap bu atamaning **g'azak** shakliga kelib qolishida. Ammo arab alifbosi va arab yozuvi bilan tanish bo'lganlar buningayam hayron qolishmasa kerak, chunki **farak** so'zi boshlanadigan f harfi tepasida arab yozuvida bitta nuqta qo'yiladi (ف), **g'azak** so'zidagi g'ayn (غ) harfining tepasidagi nuqta ham bitta. Bosmaxonalar yo'q, hamma yozuvlar xattotlar tomonidan bitilgan paytlarda, **farak** so'zidagi r harfining ustiga bitta nuqta qo'yilib, f g'aynga o'xshatib yozilsa, **farak** so'zi **g'azak** so'ziga o'xshash ko'rinish hosil qiladi [3: 28].

Bartold Turk va Iloq (Ohangaron) daryolari orasida yana bitta Ardlanket shahri borligini ko'rsatadi [8:

163]. Din tarixidan yaxshi xabardor bo'lgan, o'zi ham Toshkentdagi madrasani tugallagan tumanning marhum imom-xatibi Hoshimxon Hasanovning aytganlariga qaraganda, Abu Abdulloh Ansoriy boshchiligidagi arab qo'shinlari VIII asr boshchiligidagi O'rta Osiyo yerlarini, shu jumladan hozirgi Bo'stonliq tumani hududlarini ham fath etib, ularni islomga da'vat qilganda, ardlanketliklar bunga ko'nishmagan. Arab lashkarboshisining do'qlariyu po'pisalaridan esa qo'rqishmagan va kurashni davom ettiraverishgan. Ularni kuch bilan yenga olmasligiga ko'zi yetgan Abdulloh Ansoriy oxiri Yaratganning o'ziga murojaat qilib, "Ey Egam, men bu bandalaringni sening yo'lingga sololmadim, ularning jazosini o'zing ber, ularga to'g'ri yo'lni ko'rsat!" – deb iltijo qilganidan keyin osmondan qilich tushib, shaharliklarni qira boshlabdi. Bir tomondan arablar, ikkinchi tomondan osmondagi qilich zarbalaridan ardlanketliklar Chotqol va Ko'ksuv daryosining birlashadigan joyiga, burchakka yetganidan keyin, chekinishga joy qolmagach, iymon keltirib, islomni qabul qilishgan va bular burchakda mulla bo'lishdi, degan ma'noda shaharning nomi ham Burchimulla bo'lib ketgan ekan.

"Ardlanket" atamasining yana bir shakli "Ardnalket" bo'lgan. Chunki G'azalkentdan Burchimullaga olib boruvchi oldingi yo'l Yusufxona qishlog'idan o'tgan va yo'lining qishloqdan chiquvchi qismidan qaralganida shahar chuqurda, pastlikda joylashgandek ko'ringan. U o'sha paytlarda, ya'ni mo'g'ul bosqinidan burun, hozirgi joyidan ancha pastroqda, Chotqol daryosining o'ng qirg'og'ida bo'lgan va uning nomi ham shundan kelib chiqqan holda arabcha *ard* – yer, *nal* – past hamda sug'dchada *kent* – shahar ma'nosini bildiruvchi so'zlarining birikishidan yasalgan. Keyinchalik *nal* ning *lan* shakliga o'tishi tilshunoslikdagi metateza hodisasidir [3: 35].

"Parkent" toponimining paydo bo'lishi haqida ham xalq og'zaki ijodida bir qancha naqlar mavjud. Mahalliy aholining ba'zilar Parkent *juft* (par) *qishloq*, ya'ni soyning ikki sohilidagi qishloq deyishadi (Uchqo'rg'on va O'choq dahalari nazarda tutilgan). Ba'zilar esa bu yerda parisimon odamlar yashagani uchun *Pari kent* – *parilar* shahri nomini olgan deb taxmin qilishadi. Yana bir fikrga ko'ra, *Farkat* – *farovon qishloq*. *Par* – baland ma'nosiga ham egaligi hisobga olinsa, Parkat *baland qishloq* ham bo'lishi mumkin. Albatta, bu naql va rivoyatlar judayam asossiz emas. Qishloqning qadimgi nomi Farnkat (Farkat) ekanligi ham shubha tug'dirmaydi. Bunga yuqorida nomlari keltirilgan qadimgi geografning qo'lyozmalarida bu manzilning shu nom bilan qayd etilishi yetarli dalildir. *Kat* qo'shimchasi sug'd tilida *obod joy* – shahar yoki qishloqni, *Far* – nurni bildirishini hisobga olib, *nurafshon qishloq* desa ham bo'ladi. Lekin qadimshunoslar, Farkat toponimasi zardushtlik diniga bog'liq ma'budlardan biri – *Farn* (Farn – ilohiy oliy zot. Baxt, omad ramzi, nurli siymo. Oq qush, oq qo'y, oq ot va boshqa qiyofalarda tasavvur qilingan. Avestocha

– Xvarno)ga bag'ishlangan ibodatxona nomidan kelib chiqish ehtimoli ko'proq, deb bilishadi. *Xvarno* so'zi ilk fors tilida farn, so'ng *far*, sug'd tilida esa *par* shaklida ishlatilgan. Masalan, *farax* – baxtli hayot (vaxi avestocha – *hayot*) [9: 62].

Farkat nomining Parkat, Parkentga o'zgargan vaqtini aniqlash qo'shimcha tadqiqot manbalarini talab qiladi. Fors va arab olimlarining sayohatnomalarida Farkat nomi bilan tilga olinishi, arablar istilosi va undan keyingi davrlarda ham mazkur hududning shu nom bilan atalganini bildiradi. Mo'g'ullar istilosi davrida Farkat vayron bo'lib, 100-150 yillardan so'ng sekin-astalik bilan bu hudud yana qayta tiklangan. O'sha davrlarda ushbu joy Parkent nomi bilan tiklangan bo'lishi mumkin, degan ehtimol ham yo'q emas.

Tumandagi Sanganak qishlog'i Parkentdan 22 km janubi-sharqda Sanganak daryosining chap sohilida joylashgan. Bu yerda yashovchi aholining ham ko'pchiligini tojik millatiga mansublar tashkil qiladi. Qishloqning toponimikasi to'g'risida mahalliy aholi orasida ikki rivoyat mavjud. Birinchi fikrga ko'ra, taxminan 500 yillar muqaddam, bu yerga hozirgi Angren hududidan ko'chib kelgan Sangan degan shaxs joylashishi bilan bog'lanadi. Ikkinchi fikrga ko'ra, sangtosh, ya'ni Sanganak "toshloq qishloq" ma'nosini bildiradi. Professor M.Shermatov taxminiga ko'ra Sanganak so'zining o'zagi "sangi", lotincha "Sanguines", ya'ni qondek qizg'ish rang ma'nosini bildiradi. SHuning uchun uning nomi Sanganak daryosining yuqori qismida tarqalgan qizil rangli qoyatog' jinslari bilan bog'liq bo'lishi ham mumkin [10, 77].

Changi qishlog'i Parkentdan 4-6 km sharqda, Parkentsoy sohillarida joylashgan. Changi qishlog'i ham qadimiy qishloqlardan biri bo'lib, uning paydo bo'lishi, nomlanish tarixi va etimologiyasi haqida ilmiy manbalarda ma'lumot topilmagan. Qishloq nomi haqida mahalliy aholi orasida bir necha taxminlar mavjud. Ba'zilar "Changi" so'zi fors tilida "Jasur" degan ma'noni bildiradi, deyishsa, ba'zilar dastlabki qishloq aholisi, Qo'qon shahridan 26 km masofada joylashgan "Changi" qishlog'idan ko'chib kelgani uchun shu nom bilan qishloqni atashgan deyishadi. O'z davrida qishloqning yon-atrofi mol boqishga qulay bo'lgani sababli bu yerlarda qadimdan mohir chorvadorlar yashab, mol haydash paytida ko'tarilgan chang uzoqdan ko'rinishi – uning toponimikasiga urg'u bo'lgan bo'lish ehtimoli [10, 81] bo'lganligidan qishloqning nomi kelib chiqqanligi haqiqatga yaqinroqdir. Aytishlaricha, Hisarak qishlog'iga ko'chib kelgan ajdodlar, Zarkent qishlog'i aholisi bilan yaxshi qo'shnichilik munosabatlarini o'rnatishgan. Zarkentliklar ularni "hisaraki" – "hisorliklar", ya'ni Hisordan ko'chib kelganlar, deb aytishgan. Shu zaylda "Hisarak" toponimi vujudga kelgan [10, 83].

Professor S. P. Tolstov: "Mamlakatlarning qadimiy nomlari aksar holda etnik (xalq, qabila) ismlar bilan bog'liq, bu ismlar esa afsonalardan olingan" [11, 88], – deya bejizga ta'riflamagan.

Joy nomlari o'zida ma'lum bir lingvomadaniyatga xos tarixiy va ijtimoiy hodisalar, madaniy, tabiiy-davriy genezislar, diniy-mifologik qarashlari bilan bog'liq bo'lgan axborotni o'zida mujassamlashtiradi. Ushbu faktorlar joy nomlariga nisbatan faqatgina geografik ob'ekt nomini bildiruvchi toponimik atama sifatida emas, balki unga tegishli bo'lgan onomastikonda istiqomat qiluvchi

xalqning turli davrlarga xos bo'lgan tarixiy-madaniy etnogenezisini aks ettiruvchi madaniy axborot "kodi" sifatida qarash lozimligini anglatadi. Zero, *har bir hudud xalq mentaliteti va madaniyatining o'ziga xos, qaysidir ma'noda, "berkinib yotgan" xususiyatlarini saqlaydigan o'ziga xos topomakondir* [12: 5].

Adabiyotlar

1. Юлдашев Д.Т. Атоқли отларнинг антропоцентрик тадқиқи. Фил. фан. доктори (DSc) дисс-си автореферати, – Тошкент, 2021. – 75 б.
2. Жўраева М.М., Хамидова М.Х., Лингвокультурология ва лингвокультурема // Бухоро давлат университети илмий аxbоро-ти, № 4. – Бухоро, 2019. –Б. 111-114.
3. О.Исмонов, М. Миркомиллов. Бўстонлик: кеча, бугун, эртага. –Т.: "Fan va texnologiya", 2019, –Б 152.
4. Акишев К. А., Кушаев Г. А., Древняя культура саков и усуней долины р. Или, Алма-Ата, 1963, –С 320.
5. ЎзМЭ, 7-жилд, С ҳарфи. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти. –Т.: –Б 839.
6. Назаров Р., Равшанова Г. Темурийлар даврида ўзбек миллий курашининг юксалиши // Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture электрон журнали., манба: https://zenodo.org/record/6325607#.Yn-n6_NBzIU
7. Кучкаров Т. Ёзма манбалардаги эпик сюжетларнинг бадиий эволюцияси. Фил. фан. бўй. фал. доктори (PhD) дисс-си автореферати, –Самарқанд, 2018. – 44 б.
8. Бартольд В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия, Санкт-Петербург, 1900 г. с. 763.
9. Авесто. Яшт китоби. Т., Шарқ, 2001, - 108 б.
10. Хусомиддинов С., Шерматов М. Паркент тумани. Т., Ўқитувчи, 2006, - 149 б.
11. Толстов С.П. Қадимги Хоразм маданиятини излаб, - Т.: Фан, 1964. - 154 б.
12. Давлеткулова Л.Н. Топонимы в лингвокультурологическом аспекте (на примере географических названий графства Оксфордшир и Челябинской области). кан. дисс. фил. наук. Челябинск 2014. –С. 220.

O'Imas SAIDOV,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
O'zbek tilshunosligi kafedrasida tayanch doktoranti

O'ZBEK TILI ISH YURITISH TERMINLARINI KORPUS LINGVISTIKASIDA SEMANTIK TEGGLASH MASALASI

Annotatsiya: Fan-texnika va madaniyatning beqiyos rivoj topishi, ijtimoiy-siyosiy aloqalarning tobora o'sib borishi o'zbek tili ish yuritish terminlari tizimida ham ijobiy o'zgarishlar bo'lishiga sabab bo'ladi. Ayni paytda, bu soha terminlarining ahamiyati va korpus lingvistikasidagi o'rnini aniqlashtirish masalasini yaqqol namoyon etadi. Terminologik tizimlarda mavjud bo'lgan yoki yuzaga kelayotgan atamalardan mosini tanlab olish, termin sifatida tavsiya etilayotgan yoki mavjud termin o'rniga almashtirilayotgan yangi terminlarni ilmiy asoslash eng maqbul yo'l hisoblanadi. O'zbek tilida mukammal hujjatchilikni yaratish, uning atamalarini chegaralab olish, terminlarning lingvistik korpusda semantik teglash ehtiyoji bugungi kunning dolzarb masalasidir.

Kalit so'zlar: korpus, korpus lingvistikasi, lingvistik razmetka, metarazmetka, semantik teglash, o'zbek kompyuter lingvistikasi, termin, terminosistema, lisoniy tizim, leksikografik ta'minot, lingvistik ta'minot.

Abstract: The unprecedented development of science, technology and culture, growing socio-political ties contribute to positive changes in the system of terms of office work in the Uzbek language, which clearly demonstrates the importance of the terms of this sphere and their place in corpus linguistics. Of the terms existing or emerging in terminological systems, the optimal choice is the appropriate, scientific substantiation of new terms proposed as terms or replacing existing ones. The creation of a perfect documentary in the Uzbek language, the delimitation of its terms, the need for semantic marking of terms in the linguistic corpus are topical issues of today.

Key words: corpus, corpus linguistics, linguistic markup, metamarkup, semantic marking, Uzbek computational linguistics, term, term system, language system, lexicographic support, Linguistic support.

Аннотация: Беспрецедентное развитие науки, техники и культуры, растущие социально-политические связи способствуют позитивным изменениям в системе терминов делопроизводства узбекского языка, что наглядно демонстрирует важность терминов данной сферы и их место в корпусной лингвистике. Из существующих или возникающих в терминологических системах терминов оптимальным является выбор подходящего, научное обоснование новых терминов, предлагаемых в качестве терминов или заменяющих существующие. Создание совершенного документализма на узбекском языке, разграничение его терминов, необходимость семантической маркировки терминов в лингвистическом корпусе являются актуальными вопросами сегодняшнего дня.

Ключевые слова: корпус, корпусная лингвистика, лингвистическая разметка, метаразметка, семантическая маркировка, узбекская компьютерная лингвистика, термин, терминосистема, языковая система, лексикографическое обеспечение, Лингвистическое обеспечение.